

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання лабораторних робіт
з дисципліни

ТЕХНОЛОГІЯ ОЧИСТКИ ПРИРОДНИХ ВОД

*(для студентів 4 курсу денної і заочної форм навчання
за напрямом підготовки 6.060103 – Гідротехніка (водні ресурси))*

Харків – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2016

Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Технологія очистки природних вод» (для студентів 4 курсу денної та заочної форм навчання за напрямом підготовки 6.060103 – Гідротехніка (водні ресурси))/ Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; уклад.: В. М. Беляєва, К. Б. Сорокіна, М. М. Яковенко. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 36 с.

Укладачі: В. М. Беляєва
К. Б. Сорокіна
М. М. Яковенко

Рецензент: канд. техн. наук, доц. Г. І. Благодарна

Рекомендовано кафедрою водопостачання, водовідведення та очищення вод, протокол № 1 від 28.08.2014 р.

ЗМІСТ

	Стор.
ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ.....	4
1 ПРАВИЛА ТЕХНІКИ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ.....	5
2 ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА. ВИДИ АНАЛІЗУ ВОДИ.....	7
2.1 Хімічний аналіз води.....	7
2.2 Технологічний аналіз води.....	12
2.3 Бактеріологічний аналіз води.....	12
3 ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ.....	13
<i>Лабораторна робота № 1. Визначення показників осаджуваності завислих речовин у воді та технічних параметрів горизонтальних відстійників.....</i>	13
<i>Лабораторна робота № 2. Визначення оптимальної дози коагулянту.....</i>	17
<i>Лабораторна робота № 3. Порівняння ефективності очищення води різними коагулянтами.....</i>	20
<i>Лабораторна робота № 4. Визначення оптимальної дози активного хлору та його стабільності у воді при нормальному та комбінованому хлоруванні.....</i>	23
<i>Лабораторна робота № 5. Стабільність природних вод.....</i>	27
<i>Лабораторна робота № 6. Визначення грязеемності фільтрів.....</i>	30
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	34
ДОДАТОК А. Послідовність оформлення лабораторного журналу	35

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ

Лабораторні роботи студенти виконують відповідно до навчального плану дисципліни.

Тривалість виконання однієї роботи – 2 години.

Для проведення лабораторних занять академічна група студентів підрозділяється на бригади, які займаються кожна своєю лабораторною роботою. Заняття проводять два викладачі.

Перед початком лабораторних робіт викладач проводить інструктаж з техніки безпеки проведення лабораторних робіт і пожежної безпеки з оформленням у відповідних журналах та з підписами студентів. Студентів, які не пройшли інструктаж з техніки безпеки, до виконання робіт не допускають.

Перед лабораторними заняттями студенти проробляють теоретичну і практичну частини майбутньої лабораторної роботи, оформляють лабораторний журнал, доповідають викладачеві порядок її проведення, після чого і одержують допуск до виконання роботи.

З усіма питаннями, що виникають у процесі виконання лабораторної роботи, студенти звертаються до викладача.

Результати лабораторних робіт заносять у лабораторний журнал (Додаток А).

Оформлену роботу студент захищає і здає викладачеві.

1 ПРАВИЛА ТЕХНІКИ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

При роботі в лабораторії студенти особливу увагу повинні звертати на техніку безпеки і дотримуватися правил безпечної роботи: вміти користуватися з хімічним посудом, реактивами, розчинами і нагрівальними приладами.

Застосовуваний в лабораторії хімічний посуд у більшості випадків скляний, тонкостінний і тендітний, тому вимагає дбайливого користування, тому що при недбалому поводженні з ним можливі поранення (порізи рук склом). При роботі хімічний посуд слід тримати в руках обережно (не стискати сильно пальцями). При його митті треба стежити за тим, щоб не пробити стінки чи дно. У випадку невеликого порізу слід видалити скалки, змити кров навколо рани ватним тампоном, змоченим розчином марганцевокислого калію, змазати йодом і зав'язати бинтом чи заліпити лейкопластиром. При невеликих порізах рани можна покрити клеєм БФ-6 (для обробки мікротравм). При глибоких артеріальних ранах після видалення скла руку слід міцно перев'язати джгутом вище порізу, видалити кров навколо рани, накласти кілька шарів стерильної марлі, потім товстий шар гігроскопічної вати і звернутися до лікаря.

Дуже велике значення має знання про сполуки, з якими студентам доводиться працювати в лабораторії. Багато з них можуть бути хімічними отрутами і при необережному поводженні слугувати причиною хімічних опіків і отруєнь. До таких речовин відносять насамперед рідкі кислоти й луги.

Усі реактиви й розчини, які використовують в лабораторії, повинні знаходитися в закритому посуді з чітким написом, який вказує назву і концентрацію реагенту. При потраплянні сильних кислот на шкіру слід негайно змити облите місце водою, а потім 5%-м розчином двовуглекислої соди. При опіку лугами також рекомендується обмити уражене місце водою, а потім – 2%-м розчином оцтової кислоти.

Якщо кислота пролилася на підлогу, її треба засипати піском, потім зібрати його і винести з приміщення, а облите місце промити розчином соди.

При роботі з реактивами варто завжди пам'ятати, що наповнення піпеток для виміру малих об'ємів кислот, лугів та інших речовин виконують тільки за допомогою гумової груші. **Засмоктування ротом категорично забороняється!** Усю роботу зі шкідливими й отруйними речовинами необхідно проводити у витяжних шафах.

Нагрівальні прилади слід встановлювати на теплоізоляційні підставки. При необережній роботі можливі теплові опіки від самого приладу або

нагрітого хімічного посуду. Не рекомендується брати гарячий посуд руками. Нагріті предмети беруть щипцями, колботримачами, джгутом з рушника.

Необхідно уважно стежити за роботою нагрівальних приладів і не залишати їх без догляду.

У випадку опіків першого ступеня (червоність) на обпалене місце необхідно накласти вату, змочену розчином марганцевокислого калію, концентрація якого мусить бути тим більше, чим сильніше опік. Можна використовувати й мазі від опіків. При опіках другого ступеня (міхури) обпалене місце обробляють розчином марганцевокислого калію чи 5%-м розчином таніну. При опіках третього ступеня (руйнування тканин) рану покривають стерильною пов'язкою і викликають лікаря.

У приміщенні лабораторії, де працюють студенти, завжди повинні бути наготові протипожежні засоби: вогнегасники, азбест, пісок. Не допускається гасити водою олію, гас, бензин, сірковуглець та ін.

Кожен студент перед початком роботи в лабораторії зобов'язаний ознайомитися з положеннями «Інструкції з техніки безпеки для працюючих у хімічних лабораторіях».

2 ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА. ВИДИ АНАЛІЗУ ВОДИ

Таблиця 1 – Класифікація методів аналізу вод

Класи методів аналізу	Підкласи методів аналізу	Методи аналізу
Хімічний		Об'ємний (титриметричний)
Фізико-хімічні	Оптичні, спектрометричні	Молекулярний абсорбційний аналіз
		Фотометрія полум'я
		Атомно-абсорбційна спектрометрія
		Атомно-емісійна спектрометрія
		Нейтронноактиваційний аналіз
	Електрохімічні	Потенціометрія
		Кондуктометрія
		Полярографія, інверсійна вольт-амперометрія
	Хроматографічні	Газова хроматографія
		Іонообмінна хроматографія
		Хромато-мас-спектрометрія
Фізичні	Гравіметрія	Ваговий
	Радіометрія	Вимірювання α -, β -, γ -випромінювання
	Мас-спектрометрія	Хромато-мас-спектрометрія; ICP-MS
Мікробіологічні		

2.1 Хімічний аналіз води

Хімічний аналіз поділяють на якісний і кількісний.

Завдання якісного аналізу води – встановлення якісного складу її домішок. Кількісний аналіз дозволяє оцінити кількісний вміст домішок у воді.

Якісний аналіз дає відповідь типу "так", "ні". Його здійснюють доданням до досліджуваної проби води реактиву (реагенту), що вступає з визначеними сполуками у реакцію, яка супроводжується характерною зміною системи (поява чи зміна фарбування, помутніння).

У ряді випадків проведення якісного аналізу буває достатнім, щоб установити придатність води для тієї чи іншої мети. Наприклад, у воді, яку використовують для виробництва кіноплівки, повинне бути відсутнє залізо. Якщо аналіз показує наявність у воді заліза, то це є однозначною відповіддю про непридатність такої води для вказаної мети.

Якісний аналіз надає також велику допомогу у виборі правильного методу кількісного аналізу. Більшість кількісних методів визначення призводять до помилкових результатів у присутності інших «елементів, що заважають». Якісний аналіз, виявляючи «елементи, що заважають», допомагає відповідним чином змінити основний хід роботи так, щоб перебороти цей заважаючий вплив.

Найбільш розповсюдженими методами кількісного аналізу є гравіметричний, об'ємний і фізико-хімічний.

Гравіметричний аналіз здійснюють шляхом додавання в пробу води надлишку реактиву, що утворює з умовною речовиною малорозчинну сполуку, яка випадає в осад. Осад відфільтровують, висушують, визначають його масу.

Характерна риса гравіметричного аналізу – додавання до проби води надлишку реактиву для забезпечення повноти його реакції з обумовленим компонентом. Реактив повинен реагувати тільки з обумовленим компонентом.

Гравіметричний аналіз досить громіздкий і вимагає значних витрат часу для одержання результату.

Принцип *об'ємного аналізу* полягає в тому, що умовна речовина вступає в хімічну взаємодію з реактивом, яку додають у пробу у вигляді розчину точно відомої концентрації (титрований розчин) і в кількості, строго еквівалентній кількості умовної речовини. Процес доливання реактиву до води називають *титруванням*. Наприкінці реакції між титрованим розчином реактиву і умовною речовиною судять за зміною фарбування індикатора, який вводять у пробу води як допоміжний реактив.

Для обчислення результату аналізу треба знати точні об'єми розчинів речовин, які беруть участь у реакції (титрованого розчину і проб води).

Формула для розрахунку має наступний вигляд:

$$X = \frac{1000 \cdot V_1 \cdot N \cdot E}{V},$$

де X – кількість умовної речовини, мг/дм³ ;

V_1 – обсяг титрованого розчину, витрачений на титрування проби досліджуваної води, см³;

N – нормальність титрованого розчину;

E – міліграм-еквівалент умовної речовини;

V – об'єм досліджуваної води, яку взяли для титрування, см³.

У тих випадках, коли умовна речовина міститься у воді в малих кількостях, найбільш придатними є методи *фізико-хімічного аналізу*. Найбільше поширення мають методи колориметрії та нефелометрії.

У методах колориметрії концентрацію умовної речовини, якщо вона забарвлена, можна встановити безпосереднім порівнянням інтенсивності забарвлення зі стандартом (тобто розчином з відомою концентрацією умовної речовини). В інших випадках у досліджувану воду додають реактив, який, вступаючи в реакцію з умовною речовиною, утворює забарвлену сполуку. Порівнюючи забарвлення досліджуваної води зі стандартом (у який доданий той же реактив,) встановлюють концентрацію умовної речовини, абсолютне значення якої знаходять за допомогою градуального графіка.

При порівнянні інтенсивності забарвлення використовують такі методи: метод колірної шкали, метод порівняння фарбувань, фотоколориметричний.

У *методі колірної шкали* забарвлення досліджуваної проби води порівнюють із забарвленням серії стандартних розчинів, виготовлених тим самим способом. Аналіз проводять у скляних посудинах, які заповнені досліджуваною водою і стандартними розчинами. Концентрація умовної речовини у воді буде дорівнювати концентрації стандартного розчину, з кольором якого збігається колір проби води.

У *методі порівняння фарбувань* порівнюють інтенсивності забарвлення проби води і стандартного розчину, що можуть значно розрізнятися. Порівняння виконують у спеціальних колориметричних циліндрах (циліндри Генера) із краниками, розташованими в нижній частині циліндра. Висоту стовпчика рідини в кожному циліндрі шляхом відливання регулюють таким чином, щоб інтенсивності забарвлення в обох циліндрах при розгляданні рідин зверху зрівнялися.

При досягненні однакової інтенсивності забарвлення мають місце співвідношення

$$C_{cm} \cdot h_{cm} = C_b \cdot h_b,$$
$$C_b = \frac{C_{cm} \cdot h_{cm}}{h_b}$$

де C_{cm} і C_b – концентрації відповідно стандартного розчину і досліджуваної води;

h_{cm} і h_b – висота стовпчика відповідно стандартного розчину і води.

Фотоколориметричний метод визначення концентрації речовини заснований на вимірі інтенсивності світлового потоку (коефіцієнта пропускання), що пройшло через забарвлений розчин.

Для виміру коефіцієнта світлопропускання використовують фотоколориметри різних моделей (ФЕК, КФК-2, КФО та ін.).

Проведення фотоколориметричних вимірів на *колориметрі фотоелектричному однопроменевому (КФО)* полягає у вимірі відношення двох світлових потоків – повного і того, що пройшов через вимірюване середовище.

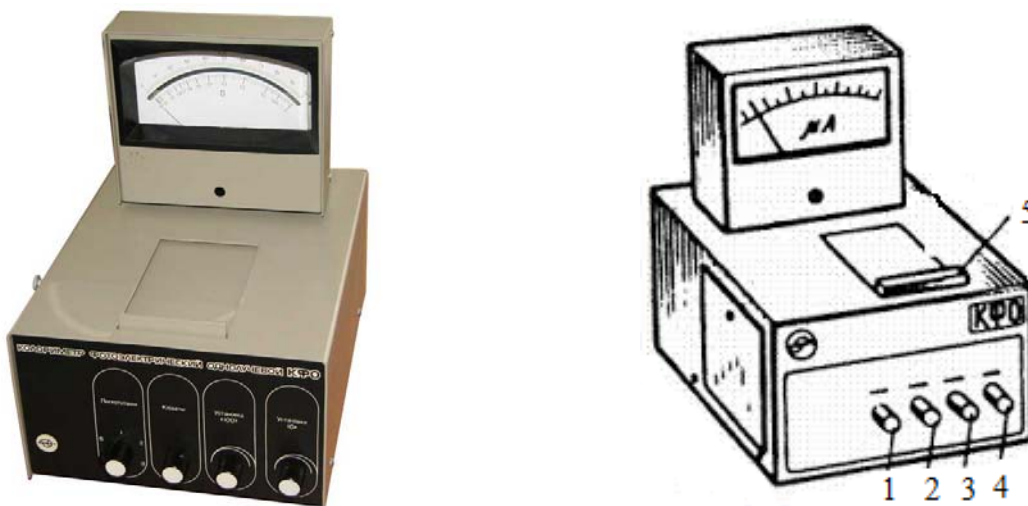
На фотоприймач по черзі направляють світлові потоки: повний Φ_0 і пропущений через досліджувану пробу води Φ .

Коефіцієнт світлопропускання τ досліджуваної води, що являє собою відношення цих потоків, визначають у вигляді відношення відповідних фотострумів I безпосередньо за шкалою мікроамперметра (рис. 1), тобто

$$\tau = \frac{I}{I_0} \cdot 100\%,$$

де I – фотострум, що відповідає світловому потоку Φ , який пройшов через досліджувану воду;

I_0 – фотострум, що відповідає повному світловому потоку Φ_0 .

Рисунок 1 – Зовнішній вигляд приладу КФО:

1 – ручка зміни світлофільтрів («Поглиначі»); 2 – ручка переміщення кювет («Кювети»); 3 – ручка встановлення 100%-го світлопропускання («Установка 100»); 4 – ручка встановлення нуля («Установка 0»); 5 – кришка кюветного відділення

Проведенню вимірів передусь підбір поглиначів (світлофільтрів) і вимірювальних кювет. Наявність комплекту поглиначів і кювет дозволяє підібрати такі умови для вимірів, коли похибка у визначенні концентрації буде найменшою.

Вимір коефіцієнта пропускання (рис. 1). Рукояткою «Поглиначі» **1** вводять попередньо підібраний поглинач, потім рукояткою «Встановлення нуля» **4** на шкалі мікроамперметра встановлюють нуль при відкритій кришці кюветного відділення **5**. У кюветне відділення встановлюють підібрану кювету

дистильованою водою, в яку додані всі необхідні для аналізу реактиви. Кришку кюветного відділення закривають і за допомогою рукоятки «Установка 100» **3** виставляють відлік 100 на шкалі приладу.

Потім у кюветне відділення встановлюють кювету з досліджуваною водою, в яку додані всі необхідні реактиви. Переключення кювет у світловому пучку виконують поворотом рукоятки «Кювети» **2** до упора. Кришку **5** закривають і фіксують значення μ за шкалою. Значення μ відповідає коефіцієнту світлопропускання τ вимірюваного зразка води, вираженому в %.

Попередньо будують градувальну криву. Для цього готують ряд розчинів умовної речовини з відомими концентраціями. Потім вимірюють коефіцієнти світлопропускання τ і за ними з використанням даних таблиці 2, визначають оптичну щільність D усіх розчинів. Відкладаючи по горизонтальній осі відомі концентрації розчинів, а по вертикальній – відповідні їм значення оптичної щільності, будують градувальну криву.

Градувальну криву потім використовують для визначення невідомої концентрації речовини в досліджуваній воді. Для цього досліджувану воду з доданими реактивами наливають у ту ж кювету, для якої побудована градувальна крива, використовують той же поглинач (світлофільтр), вимірюють коефіцієнт світлопропускання і визначають оптичну щільність за таблицею 2. Потім за градувальною кривою знаходять концентрацію шуканої речовини, що відповідає отриманому значенню оптичної щільності.

Таблиця 2 – Переведення значень коефіцієнту світлопропускання τ в значення оптичної щільності D

D	0,00	0,01	0,02	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,08	0,09
0,0	100	97,7	95,5	93,3	91,2	89,1	87,1	85,1	83,2	81,3
0,1	79,4	77,6	75,9	74,1	72,4	70,8	69,2	67,6	66,1	64,6
0,2	63,1	61,7	60,3	58,9	57,5	56,2	54,9	53,7	52,5	51,3
0,3	50,1	49,0	47,9	46,8	45,7	44,7	43,7	42,7	41,7	40,7
0,4	39,8	38,9	38,0	37,1	36,3	35,5	34,7	33,9	33,1	32,4
0,5	31,6	30,9	30,2	29,5	28,8	28,2	27,5	26,9	26,3	25,7
0,6	25,1	24,5	24,0	23,4	22,9	22,4	21,9	21,4	20,9	20,4
0,7	19,9	19,5	19,1	18,6	18,2	17,8	17,4	17,0	16,6	16,2
0,8	15,8	15,5	15,1	14,8	14,5	14,1	13,8	13,5	13,2	12,9
0,9	12,6	12,3	12,0	11,7	11,5	11,2	11,0	10,7	10,5	10,2
1,0	10,0	9,8	9,5	9,3	9,1	8,9	8,7	8,5	8,3	8,1

Примітка. У першому стовпчику таблиці подані значення оптичної щільності D через 0,1, а у верхньому рядку вміщені її соті частки. На перетині рядка із стовпцем наведені відповідні значення коефіцієнта пропускання τ в %.

2.2 Технологічний аналіз води

У сучасних умовах одержання води заданої якості здійснюють за складною хімічною технологією, яка використовує безліч різних реагентів, матеріалів, фізичних агентів і різноманітних споруд. У результаті цих впливів властивості води зазнають значних змін, які треба враховувати, щоб забезпечити необхідний ефект очищення. Ці так звані технологічні властивості води визначають *методами технологічного аналізу*.

За допомогою технологічного аналізу з декількох можливих методів коригування того чи іншого показника якості води вибирають найбільш ефективний і економічний, установлюють необхідну дозу реагенту, визначають кінетику осадження суспензій, швидкості протікання води в різних спорудах, динаміку росту втрат напору у фільтрувальних спорудженнях та ін.

Незнання технологічних властивостей води може призвести до серйозних помилок при проектуванні водопідготовчих станцій.

Крім ознайомлення з фізичними і хімічними показниками якості води та засвоєнням методів їхнього визначення, студенти повинні вміти визначати склад домішок води та їхню концентрацію. Однак цих даних недостатньо, щоб кваліфіковано запроектувати технологічну схему обробки води з метою поліпшення її якості, підібрати й розрахувати споруди, в яких ця технологія буде здійснюватися. Дані про фізичні й хімічні показники якості води повинні бути доповнені технологічними показниками, які встановлюють за допомогою технологічного аналізу.

Технологічний аналіз проводять:

- для визначення властивостей води при вишукуванні джерела водопостачання і проектування споруд для коригування якості води;
- з метою контролю показників якості води в процесі її обробки.

Технологічний аналіз проводять при температурі, при якій передбачається вести процес обробки води у виробничих умовах.

2.3 Бактеріологічний аналіз води

На водопідготовчих станціях у лабораторних умовах обов'язково проводять різноманітні бактеріологічні аналізи води. Як правило, визначають в них наявність збудників хвороб, колі-індекс, колі-титр. Вміст і результати аналізів відображають у журналах.

Людина, яка здійснює подібний аналіз повинна мати фахову освіту, володіти хімічними й бактеріологічними знаннями в межах роботи, що виконується; знати порядок відбору зразків і правила їх підготовки до випробувань; основні властивості матеріалів, що аналізуються; лабораторне обладнання; методи обробки отриманих даних.

3 ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Лабораторна робота № 1.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ОСАДЖУВАНOSTІ ЗАВИСЛИХ РЕЧОВИН У ВОДІ ТА ТЕХНІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ГОРИЗОНТАЛЬНИХ ВІДСТІЙНИКІВ

Мета роботи: визначення показників осаджуваності для некоагульованої суспензії, побудова графіка осаджуваності суспензії у воді та розрахунок за дослідними даними розрахункової швидкості осадження суспензії і часу перебування води в горизонтальному відстійнику.

1.1 Теоретична частина

Для визначення відносного фракційного складу частинок різного розміру в суспензіях використовують седиментаційний аналіз, заснований на законі Стоксу.

Принцип седиментаційного аналізу полягає у вимірюванні швидкості осідання частинок дисперсної фази у в'язкому дисперсному середовищі.

На швидкість руху частинок суспензії, що осідають в нерухомій рідині під дією сили тяжіння, впливають форми і розміри частинок. Залежність швидкості осідання частинок U , м/с, від їх радіусу r , м, визначають за формулою

$$U = \frac{2}{9} \cdot g \cdot r^2 \frac{\rho_{\text{ч}} - \rho_{\text{ж}}}{\eta}, \quad r = \sqrt{\frac{9 \cdot U \cdot \eta}{2(\rho_{\text{ч}} - \rho_{\text{ж}})g}}, \quad (1.1)$$

де g – прискорення сили тяжіння, м/с²;

η – в'язкість рідини, Н·с/м²;

$\rho_{\text{ч}}, \rho_{\text{ж}}$ – щільність частинки і рідини, кг/см³.

Для монодисперсної системи, яка складається з частинок однакових за розміром, швидкість осідання також однакова. Всі частинки зміщуються на деяку висоту H за час t . Гідравлічна крупність суспензії U дорівнює $U=H/t$, а радіус частинки обчислюють за рівнянням

$$r = K \sqrt{\frac{H}{t}}, \quad (1.2)$$

де $K = \sqrt{\frac{9 \cdot \eta}{2(\rho_{\text{ч}} - \rho_{\text{ж}})g}}$ – постійна величина для даного дисперсного

середовища і дисперсної фази.

Залежність (1.2) застосовують для частинок з радіусом від 1 до 100 мкм (10^{-6} м). При меншому і більшому розмірах стають помітними відхилення від цієї залежності. Частинки з $r \leq 1$ мкм утворюють кінетично стійкі системи – не осідають, а частинки з $r \geq 1$ мкм осідають рівномірно прискорено.

Осідання полідисперсних систем, що складаються з частинок різних за розміром, протікає складніше.

У загальному випадку, для монодисперсної системи графік залежності маси осаду P , %, від часу осадження t , с, виражають прямою лінією, а для полідисперсних систем графік осадження виражають плавною кривою, близькою до параболи.

Для розрахунку і проектування відстійників головне знати гідравлічну крупність, а не розмір домішок.

Випадання суспензії з річкових вод заздалегідь коагульованих і некоагульованих, за припущенням А.А. Кастальського, можна характеризувати величиною показника осаджуваності суспензії. За **показник осаджуваності** беруть випадіння кількості суспензії A_0 , %, яка випала зі швидкістю 1,2 мм/с, до кількості суспензії B , %, яка випала зі швидкістю 0,2 мм/с.

За допомогою графіка показника осаджуваності суспензії у воді, рисунок 1.1, визначають розрахункову швидкість осадження суспензії у відстійнику U_0 , мм/с, залежно від заданого відсотка освітлення води P , %.

З графіка виходить:

$$U = \frac{0,2}{1,2 - 0,2} = \frac{B - P}{B - A},$$

звідки

$$U_p = \frac{1,2B - 0,2A - P_p}{B - A}. \quad (1.3)$$

Показники осаджуваності суспензії коливаються в межах:

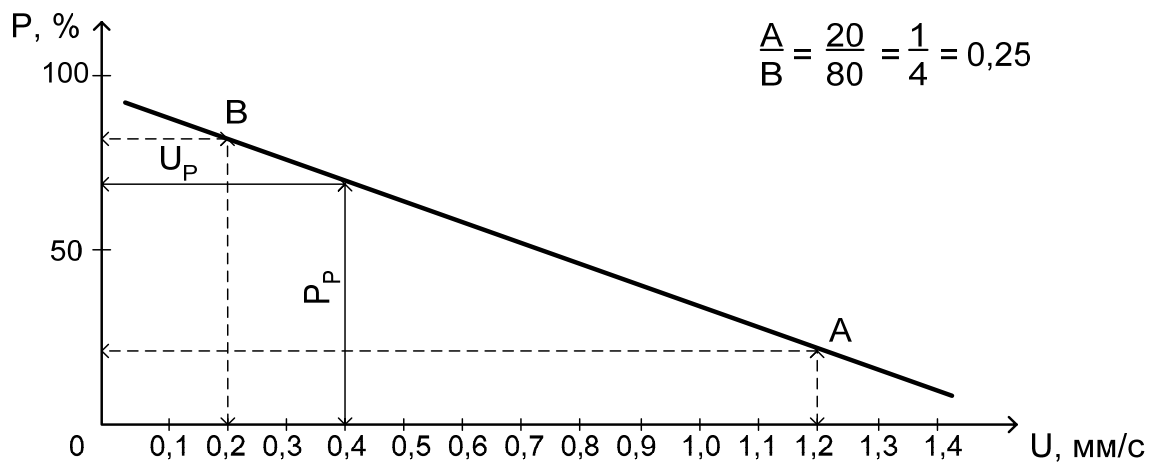
- для маломутних річкових вод – $\frac{A}{B} = \frac{10}{20} - \frac{20}{60}$;
- для вод, оброблених коагулянтом, – $\frac{A}{B} = \frac{65}{98} - \frac{75}{85}$.

Заданий процент затримання відстійником суспензії P , %, визначають за формулою

$$P = \frac{\mu_{исх} - \mu_i}{\mu_{исх}} \cdot 100, \quad (1.4)$$

де $\mu_{исх}$ – вміст завислих речовин у вихідній воді;

μ_i – вміст завислих речовин у відстояній воді, мг/л, після закінчення часу t_i , с.

Рисунок 1.1 – Графік показника осаджуваності суспензії у воді

На підставі дослідів встановлено, що для досягнення однакового ефекту відстоювання в циліндрах різної висоти необхідно, щоб між тривалістю відстоювання і висотою циліндрів було витримано співвідношення

$$P = \frac{t_1}{t_2} = \left(\frac{h_1}{h_2} \right)^n = \text{const}, \quad (1.5)$$

де t_1 і t_2 – час відстоювання в першому і другому циліндрах;

h_1 і h_2 – висота циліндра;

$n = 0,2-0,5$ для коагульованої суспензії.

Таким чином, дотримуючи умови подібності, отримані значення з лабораторного графіка можна використати для розрахунку відстійника, який проектується за формулою ефекту осадження

$$U_p = \frac{h_{\text{лаб}}}{t_{\text{лаб}}} = \frac{H_{\text{відст}}}{t_{\text{відст}}}, \quad (1.6)$$

де $t_{\text{лаб}}$, $h_{\text{лаб}}$ – параметри лабораторного дослідження;

$t_{\text{відст}}$, $H_{\text{відст}}$ – параметри відстійника, який проектується.

Час перебування води в відстійнику $t_{\text{відст}}$ знаходять із співвідношення

(1.6)

$$t_{\text{отс}} = \frac{H_{\text{відст}} \cdot t_{\text{лаб}}}{h_{\text{лаб}}} = \frac{H_{\text{відст}}}{U_p}, \quad (1.7)$$

де $H_{\text{відст}}$ – прийнята в розрахунках висота зони відстоювання, м ($H_{\text{відст}} = 3,0-3,5$ м);

$h_{\text{лаб}}$ – час осадження в дослідному циліндрі, відповідний U_p .

1.2 Прилади, посуд

1. Циліндри ємкістю 0,5 – 1,0 л - 6 шт.;
2. Колби конічні ємкістю 100 мл - 7 шт.;
3. Секундомір;
4. Фотоелектроколориметр.

1.3 Експериментальна частина

Воду об'ємом 5 л ретельно перемішують, потім відливають від неї по 500 мл в шість пронумерованих циліндрів.

Час відстоювання для всіх циліндрів різний, його приймають за збільшенням від першого до останнього відповідно 10, 20, 30, 40, 50, 60 хвилин.

Після закінчення заданого часу відстоювання верхній шар води на глибині 15 см об'ємом 100 мл зливають в пронумеровані відповідно конічні колби ємкістю 100 мл.

У цьому колбу необхідно налити 100 мл досліджуваної води.

Вміст завислих речовин μ_i , мг/л, в пробах визначають на фотоелектроколориметрі з використанням градувальної кривої.

Для визначення оптичної щільності отриманої шкали каламутності в діапазоні 1-100 мг/л використовують кювети ємкістю 10 мл і світлофільтри №4.

Осаджуваність суспензії P для кожного циліндра розраховують за формулою (1.4), а гідравлічну крупність – за формулою

$$U_p = \frac{h_i}{t_i}. \quad (1.8)$$

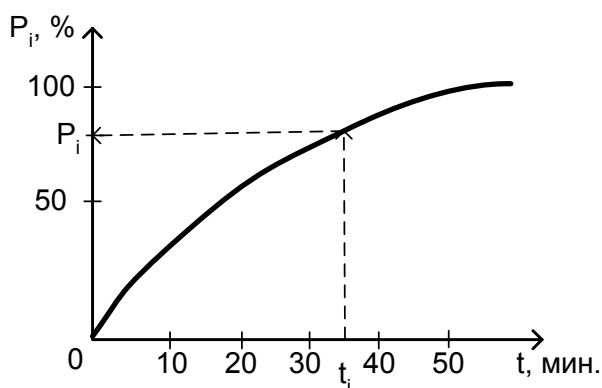
Результати дослідів записують в таблицю 1.1.

Таблиця 1.1 – Дослідні дані для побудови графіка показника осаджуваності

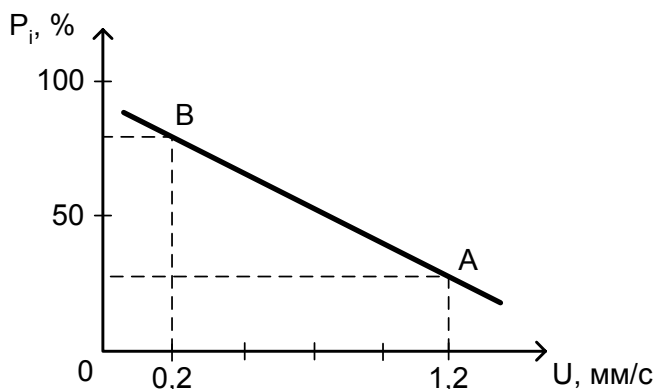
<i>№ колби</i>	<i>Каламутність досліджуваної води μ, мг/л</i>	<i>Час відстоювання, t_i, хв.</i>	<i>Каламутність після відстоювання μ_i, мг/л</i>	<i>Осаджуваність P %</i>	<i>Гідравлічна крупність, U_p, мм/с</i>

За даними таблиці 1.1 будують графік випадання суспензії і графік залежності кількості суспензії від гідравлічної крупності (характер кривих показаний на рис. 1.2 і 1.3).

Рисунок 1.2 – Графік випадання суспензії

Рисунок 1.3 – Графік залежності кількості суспензії від гідравлічної крупності

Використовуючи рисунок 1.3 і наведені вище формули, визначають технологічні параметри U_p , $P_{\text{відст}}$, $t_{\text{відст}}$.

Контрольні питання:

1. Вільне осадження частинок в ламінарному режимі.
2. Вплив фізико-хімічних факторів на осадження частинок у воді.
3. Графіки показників осаджуваності суспензії для різних вод.
4. Методи побудови кривих осадження.
5. Технологічне моделювання процесу осадження у відстійнику.
6. Методика розрахунку і проектування відстійників.

Лабораторна робота № 2. ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ДОЗИ КОАГУЛЯНТУ

Мета роботи: ознайомитися з методикою визначення дози коагулянту.

2.1 Теоретична частина

Для очищення природних і стічних вод від колоїдних забруднень у водопостачанні використовують коагулянти – солі алюмінію і заліза, які легко гідролізують: $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3 \cdot 18\text{H}_2\text{O}$ – вісімнадцятиводний сірчаноокислий глинозем; $\text{FeCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ – хлорне залізо; $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ – сульфат заліза (II); $\text{Al}_2(\text{OH})_5\text{Cl} \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ – гідрохлорид алюмінію; NaAlO_2 – алюмінат натрію; $\text{Fe}_2(\text{SO}_4)_3$ – сульфат заліза (III). Застосовують також змішаний коагулянт, що є сумішшю розчинів сульфату алюмінію і хлориду заліза (III) в співвідношенні 1:1 моль.

Дозу коагулянту D_k безводного сульфату алюмінію для кольорових вод розраховують за емпіричною формулою

$$D_k = 4\sqrt{Z}, \text{ мг/дм}^3, \quad (2.1)$$

де Z – забарвленість води, градуси платиново-кобальтової шкали.

Для мутних вод дозу коагулянту розраховують за величиною каламутності M за формулою

$$D_k = 3,5\sqrt{M}, \text{ мг/дм}^3. \quad (2.2)$$

Для практичних цілей дозу коагулянту для мутних вод приймають за таблицею 15 ДБН В.2.5 – 74:2013 [2].

Розрахункова доза коагулянту не завжди дає необхідний ефект – швидке утворення і осадження пластівців осаду, достатньо добре очищення води (пониження окислюваності й забарвленості води), підвищення прозорості та ін. Тому *оптимальну дозу коагулянту* (мінімальну його дозу, яка викликає після закінчення 10-15 хвилин ефективну коагуляцію – утворення крупних, швидко осідаючих пластівців осаду, досягнення необхідного очищення) часто визначають експериментально.

Якщо лужність води недостатня для нейтралізації кислот, які утворюються при гідролізі коагулянту, то воду підлужують. Дозу лугу розраховують за формулою

$$D_l = 0,075 D_k - L_0 + 1, \text{ мг-екв/дм}^3, \quad (2.3)$$

де D_l – доза лугу, що забезпечує нормальне протікання гідролізу, мг-екв/дм³;

D_k – доза коагулянту, мг/дм³;

L_0 – загальна лужність вихідної води, мг-екв/дм³;

1 – резервна залишкова лужність води, мг-екв/дм³.

Для переведення дози лугу в мг/дм³ її множать на величину еквівалента тієї речовини, якою здійснюють підлужування.

Процес коагуляції характеризують декількома стадіями. Після змішування розчину коагулянту з водою, яку очищають, спочатку жодних змін не відбувається. Потім з'являється опалесценція, після чого вода мутніє від утворення великої кількості найдрібніших пластівців (до 5000 в 1 мл), які агрегуються в більші. При цьому кількість їх в одиниці об'єму зменшується, а після того, як вона досягає 5-10 одиниць в 1 мл (кінець утворення пластівців), починається їх осадження. Перемішування води викликає прискорення зростання частинок.

2.2 Реактиви, прилади, посуд

1. Циліндри ємкістю 0,5 л – 10 шт.;
2. Колби конічні ємкістю 100 мл – 5 шт.;
3. Секундомір;
4. Фотоелектроколориметр;
5. Сульфат алюмінію;
6. Вапняна вода.

2.3 Експериментальна частина

Взяти у викладача пробу досліджуваної води. Визначити її каламутність. Розрахувати теоретично необхідну дозу коагулянту за каламутністю вихідної води.

У 10 циліндрів наливають по 250 мл досліджуваної води. У 5 циліндрів додають градуйованою мірною піпеткою розчин сульфату алюмінію концентрацією 25 мг/мл в кількостях, вказаних в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Номер циліндра	1	2	3	4	5
Кількість розчину коагулянту, введеного в циліндр, мл	0,25	0,5	1	1,5	2
Доза коагулянту, відповідна введеного об'єму розчину, мг/л	25	50	100	150	200

В інші 5 циліндрів одночасно з розчином коагулянту вводять вапняну воду (1 мг/мл СаО) в кількостях, необхідних для нейтралізації кислоти, яка утворюється при гідролізі коагулянту (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Номер циліндра	1	2	3	4	5
Кількість вапняної води, що вводиться спільно з $Al(SO_4)_3$, мл	1	2	4	6	8
Доза вапна СаО, мг/л	3,75	7,5	15	22,5	30

Після додавання коагулянту воду перемішують триразовим перекиданням закритих пробкою циліндрів. Відмічають час введення коагулянту в воду.

При відстоюванні води в циліндрах відзначають початок утворення пластівців, початок і кінець їх осадження, а також вид пластівців (рихлі, великі, дрібні). Відбір проб і спостереження проводять через кожні 15 хвилин. Результати дослідів записують в таблицю 2.3.

Таблиця 2.3

<i>№ проби</i>	<i>Кількість введеного коагулянту, мл</i>	<i>Доза коагулянту, мг/л</i>	<i>Розмір пластівців</i>	<i>Час початку утворення пластівців хв.</i>	<i>Час початку осадження пластівців, хв.</i>	<i>Оптична щільність води після дослідів</i>

Далі необхідно порівняти експериментально знайдену дозу коагулянту з теоретично обчисленою.

За даними дослідів будують графік: доза коагулянту в мг/л – оптична щільність води.

За результатами проведеної роботи необхідно зробити висновок про оптимальну дозу коагулянту.

Контрольні питання:

1. Написати рівняння гідролізу сірчанокислового алюмінію в природній воді.
2. У яких випадках проводять підлогування води при очищенні її коагуляцією.
3. Чому рН води при її вапнування мало змінюється.
4. Визначення оптимальних доз коагулянту.
5. Як впливає температура і рН природної води на процес коагуляції.

Лабораторна робота № 3.

ПОРІВНЯННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОЧИЩЕННЯ ВОДИ РІЗНИМИ КОАГУЛЯНТАМИ

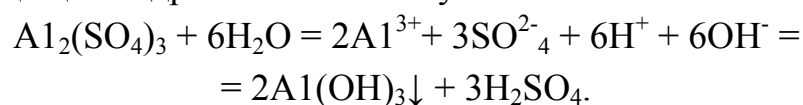
Мета роботи: виконати порівняльний аналіз ефективності процесу коагуляції різними коагулянтами.

3.1 Теоретична частина

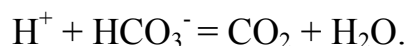
Коагуляція домішок води – це процес укрупнення колоїдних і завислих частинок дисперсної системи за рахунок їх взаємодії і об'єднання в агрегати. Завершується цей процес відділенням агрегатів злиплих частинок від рідкої фази і осадженням.

Дисперговані, колоїдні та завислі частинки домішок природних вод в більшості випадків несуть однаковий заряд, що зумовлює виникнення міжмолекулярних сил відштовхування і агрегативну стійкість. У технології очищення води передбачають часткове або повне видалення домішок, тому агрегативну стійкість частинок прагнуть порушити, а заряд їх понизити до нуля або близьких до нього величин. Для цього додають до води сульфат алюмінію, сульфат заліза (II) і сульфат заліза (III), хлорид алюмінію, хлорид заліза (III), оксіхлорид алюмінію та інші речовини, що порушують агрегативну стійкість системи і утворюють пластівці гідроксидів, які сорбують частинки домішок.

При введенні, наприклад, в оброблювану воду сульфату алюмінію, відбувається дисоціація і гідроліз його молекул:

Завершення гідролізу здійснюється нейтралізацією кислотності природною лужністю води

Якщо лужність води недостатня, то до води додають вапно або соду.

Процес коагуляції залежить від ряду фізико-хімічних факторів: виду і дози реагентів, що вводяться, активної реакції середовища, її температури, лужності води, швидкості змішення і умов перемішування коагулянту з водою, сольового складу води, вмісту у воді вапна та ін. Вивчення впливу цих факторів необхідне при виборі раціональних методів підготовки питної і технічної води

3.2 Реактиви, прилади, посуд

1. Циліндри ємкістю 0,5-1,0 л – 4 шт.;
2. Колби конічні ємкістю 100 мл – 5 шт.;
3. Секундомір;
4. Фотоелектроколориметр;
5. Сульфат алюмінію;
6. Сульфат заліза (III);
7. Хлорид заліза (III)
8. АКВА-АУРАТ^{TM} – 30.

3.3 Експериментальна частина

У 4 циліндри наливають по 250 мл досліджуваної води. Потім в пронумеровані циліндри додають градуйованою мірною піпеткою розчини

запропонованих викладачем коагулянтів однакової концентрації (25 мг/мл) в кількості 0,5 мл, що відповідає дозі коагулянту 50 мг/л.

Після додавання коагулянту воду перемішують триразовим перекиданням закритих пробкою циліндрів. Відмічають час введення коагулянту у воду.

Через 1 годину з кожного циліндра відбирають розчин, що відстоявся, в якому визначають оптичну щільність.

При відстоюванні води в циліндрах відзначають початок утворення пластівців, початок і кінець їх осадження, а також вид пластівців (рихлі, великі, дрібні). Спостереження проводять через кожну 15 хв. і результати записують в таблицю 3.1.

Таблиця 3.1

<i>Найменування коагулянту</i>	<i>Доза коагулянту, мг/л</i>	<i>Розміри пластівців</i>	<i>Час початку утворення пластівців, хв.</i>	<i>Час початку осадження пластівців, хв.</i>	<i>Оптична щільність води</i>

На підставі проведених дослідів будують графіки в координатах: прозорість води – доза коагулянту, а також діаграму часу повного осадження – доза коагулянту (з моменту введення коагулянту до кінця осадження суспензії).

За графічними даними визначають оптимальний коагулянт.

Контрольні питання:

1. Привести класифікацію завислих речовин, присутніх в природних водах.
2. Назвати реагенти – коагулянти, використовувані для поліпшення якості природних вод для різного водокористування.
2. Будова колоїдної міцели.
3. Суть процесу коагуляції. Намалювати схему коагуляції.
4. Приклад процесу взаємної коагуляції при водопідготовці.
5. Призначення методу коагуляції при поліпшенні складу природних вод.

Лабораторна робота № 4.
ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ДОЗИ АКТИВНОГО ХЛОРУ ТА
ЙОГО СТАБІЛЬНОСТІ У ВОДІ ПРИ НОРМАЛЬНОМУ
ТА КОМБІНОВАНОМУ ХЛОРУВАННІ

Мета роботи: ознайомитися з методом визначення оптимальної дози хлору для знезараження природних вод.

4.1 Теоретична частина

У природній воді серед різних мікроорганізмів можуть знаходитися і патогенні (хвороботворні). Тому воду відкритих водоймищ перед вживанням для господарчо-побутових потреб необхідно знезаразити. **Знезараження** може бути здійснене різними методами: фізичними, фізико-хімічними і хімічними.

Процеси знезараження природних вод хімічними методами зводяться до окислення складових частин цитоплазми патогенних мікроорганізмів різними реагентами.

Існування в природних водах аеробних патогенних мікроорганізмів показує, що окислювально-відновний потенціал кисню в нейтральному середовищі ($\varphi=0,82$ В) недостатній для їх окислення. Тому для знезараження води треба застосовувати окислювачі з вищим потенціалом, який може служити критерієм для вибору знезаражувальних речовин і оцінки сили їх дії. Грунтуючись на цьому, як хімічні реагенти можуть бути запропоновані такі способи хімічного знезараження, як озонування і хлорування.

Озонування – дуже перспективний метод, та найбільш розповсюдженим методом знезараження води залишається хлорування. Воно може здійснюватися різними реагентами: вільним рідким і газоподібним хлором, хлорнуватистою кислотою, гіпохлоритами (солями хлорнуватистої кислоти), білильним вапном та ін.

У всіх цих сполуках окислювальні властивості має так званий **активний хлор**. Під активним хлором розуміють ту кількість вільного молекулярного хлору, яка відповідає окислювальній здатності даної сполуки.

Кількість хлору, що йде на окислення органічних і неорганічних домішок, визначає величину **хлорпоглинальності води**.

Дозу знезаражувального реагенту вибирають так, щоб після окислення всіх домішок залишалася деяка надлишкова кількість хлору – **залишковий хлор**. Ця доза є оптимальною і достатньою. Згідно ДержСанПіН [1] після 30-хвилинного контакту хлору з водою залишкового хлору має бути не більше

0,5 мг/л при виході з очисних споруд і не менше 0,1 мг/л в найбільш віддалених точках водозабору.

Залишковий хлор в питній воді при попередньому освітленні визначають через кожну годину. Оптимальну дозу знезаражувального реагенту визначають пробним хлоруванням.

В процесі транспортування і зберігання гіпохлорит натрію, як і інші реагенти, піддається дії світла, вологи, вугільної кислоти, повітря та інших факторів. Крім того, вживаний реагент може бути приготований з сировини найрізноманітнішого складу, внаслідок чого вміст активної речовини в нім не постійний. Тому перед приготуванням розчинів реагенту або використанням його в сухому вигляді кожна партія реагенту, що прибуває, має бути ретельно проаналізована.

Гіпохлорит натрію NaOCl , що поставляється на водоочисні станції, є сироподібним розчином, що містить 185 гр/л активного хлору і 10-20 гр/л лугу в перерахунку на NaOH . На водоочисних станціях невеликої продуктивності його отримують шляхом електролізу розчинів куховарської солі. Застосовують для знезараження води.

4.2 Реактиви, прилади, посуд

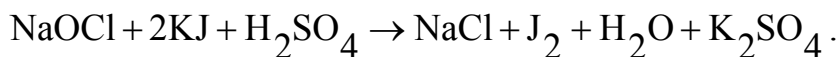
1. Мішалка електрична;
2. Колба конічна ємкістю 250 мл;
3. Колба мірна ємкістю 250 мл (8 шт.);
4. Бюретка на 50 мл (1 шт.);
5. Циліндр на 50 мл (1 шт.);
6. Піпетка на 10 мл (2 шт.);
7. Піпетка на 1 мл (1 шт.);
8. Тіосульфат натрію $\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, 0,005 н. розчин;
9. Буферна суміш з рН 4,6;
10. Йодид калію, 10%-й розчин;
11. Крохмаль розчинний, 1%-й розчин;
12. Вода дистильована.
13. Хлорна вода із вмістом 0,1 мг/мл активного хлору;
14. Аміачна вода із вмістом 0,24 мг/мл аміаку;
15. Сірчана кислота 0,1 н.

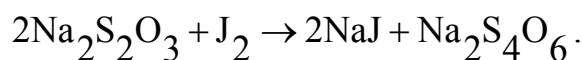
4.3 Експериментальна частина

4.3.1 Визначення концентрації активного хлору в гіпохлориті натрію

У мірну колбу відміряють піпеткою 10 мл гіпохлориту натрію, вводять 10 мл 10%-го розчину йодиду калію і 40 мл 0,1 н розчину сірчаної кислоти. При цьому в розчині відбувається окислювально-відновний процес, що описується наступним рівнянням:

Йод, що виділився, інтенсивно перемішуючи, титрують 0,1 н розчином тіосульфату натрію до солом'яно-жовтого кольору. Після цього додають 1-2 мл 1%-го розчину крохмалю і титрують до знебавлення розчину. При цьому відбувається окислювально-відновний процес за наступним рівнянням:

Далі необхідно розрахувати концентрацію активного хлору в досліджуваному розчині за формулою

$$[\text{Cl}_2] = \frac{V_{\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3} \cdot 0,003546 \cdot 250}{10 \cdot 10}, \text{ мг/мл}, \quad (4.1)$$

де 35,5 - еквівалентна маса хлора.

4.3.2 Визначення оптимальної дози хлору для знезараження природної води

У п'ять плоскодонних колб наливають піпеткою по 100 мл досліджуваної води і послідовно в кожную з них з інтервалом в 5 хв. підливають піпеткою хлорну воду, що містить 0,1 мг/мл активного хлору відповідно до таблиці 4.1.

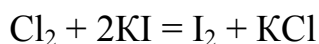
Таблиця 4.1

Номер колби	1	2	3	4	5
Кількість хлорної води, мл	1	1,5	2	2,5	3
Доза хлору, відповідна даному об'єму хлорної води, мг/л	1	1,5	2	2,5	3

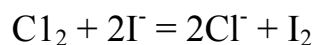
Колби збовтують і закривають пробками. Час обробки води хлором у кожній колбі має дорівнювати 30 хв.

Для того, щоб встановити кількість залишкового хлору у воді, до 100 мл досліджуваної води додають 5 мл 10%-го розчину йодиду калію, 5 мл буферної суміші з рН 4,6 і 1 мл 1%-го розчину крохмалю. За наявності активного хлору

розчин забарвлюється в синій колір, оскільки хлор витісняє вільний йод з йодиду калію:

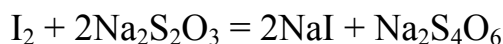

або

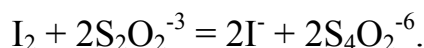

(йод, що виділився, забарвлює крохмаль в синій колір).

Потім до розчину додають по краплях з бюретки 0,1 н розчин тіосульфату натрію до знебарвлення розчину. При цьому протікає наступна реакція:

або

Розчин знебарвлюється, коли весь йод зв'язується тіосульфатом натрію. Йодид натрію і тетратіонат натрію, які утворюються в результаті реакції, крохмаль не забарвлюють.

Вміст активного хлору X_{Cl} обчислюють за формулою

$$X_{\text{Cl}} = \frac{V_1 \cdot N \cdot 35,5 \cdot 1000}{V_2}, \text{ мг/л}, \quad (4.2)$$

де V_1 – об'єм розчину тіосульфату натрію, витрачений на титрування досліджуваної води, мл;

N – коефіцієнт нормальності розчину тіосульфату натрію;

V_2 – об'єм досліджуваної води, узятий для титрування, мл;

35,5 – міліграм-еквівалент хлору.

Показник хлорування води $O_{\text{хл}}$ визначають за формулою

$$O_{\text{хл}} = \frac{1}{D}, \quad (4.3)$$

де D - доза введенного хлору, відповідна вмісту залишкового хлору 0,5 мг/л.

За отриманими даними будують графік в наступних координатах: доза хлору – залишковий хлор.

За графіком знаходять дозу введенного хлору, що забезпечує концентрацію 0,5 мг/л залишкового хлору, і обчислюють показник хлорування води.

Результати визначення записують у вигляді таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

<i>Номер колби</i>	<i>Доза введенного хлору, мг/л</i>	<i>Кількість залишкового хлору, мг/л</i>	<i>Показник хлорування води</i>

4.3.3 Визначення стабільності хлору в воді при нормальному та комбінованому хлоруванні.

В дві плоскодонні колби наливають мірним циліндром по 1 л вихідної води. В першу колбу доливають піпеткою 20 мл розчину хлорної води (доза хлору 2 мг/л), в другу – 20 мл розчину хлорної води і 2 мл аміачної.

Вміст колб збовтують. Колби закривають пробками. Протягом 1,5 годин через кожні 30 хвилин з них відбирають по 100 мл воді та визначають кількість залишкового хлору. Результати заносять до таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Час, який пройшов після введення хлору в воду	Залишковий хлор при нормальному хлоруванні, мг/л	Залишковий хлор при хлоруванні з амонізацією, мг/л

За результатами дослідів будують графіки в координатах:

- залишковий хлор – час для нормального хлоруванні;
- залишковий хлор – час для хлорування з амонізацією.

За результатами роботи необхідно написати звіт.

Контрольні питання:

1. Методи знезараження природних вод.
2. Дати визначення поняттям «хлорпоглинальність» і «активний хлор».
3. Вплив температури на розчинність хлору у воді.
4. Методи визначення залишкового хлору у воді.
5. Фактори, які впливають на ефективність хлорування.

Лабораторна робота № 5. СТАБІЛЬНІСТЬ ПРИРОДНИХ ВОД

Мета роботи: ознайомитися з методами визначення стабільності природних вод.

5.1 Теоретична частина

Одним з технологічних показників природних вод є стабільність.

Стабільністю води називається здатність її при тривалому зберіганні й транспортуванні трубопроводами зберігати постійний склад. Стабільна вода не виділяє і не розчиняє карбонат кальцію CaCO_3 .

Стабільність води залежить від концентрації вільної вуглекислоти CO_2 і концентрації гідрокарбонатів кальцію і магнію.

При контакті води, що містить розчинену вуглекислоту, з карбонатом кальцію встановлюється рівновага

$$\text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{O} + \text{CO}_2 \leftrightarrow \text{Ca}^{+2} + 2\text{HCO}_3^-.$$

$$K_{\text{рівноваги}} = \frac{[\text{Ca}^{+2}][\text{HCO}_3^{-2}]}{[\text{CO}_2]} = 3,43 \cdot 10^{-5}.$$

Якщо врахувати, що $[\text{Ca}^{+2}] = 0,5 [\text{HCO}_3^-]$ (з рівняння рівноваги), то

$$K_{\text{рівн.}} = \frac{[\text{HCO}_3^-]^3}{2[\text{CO}_2]}.$$

Та концентрація CO_2 яка відповідає рівновазі, називається **рівноважною**, а така вода є *стабільною*.

Якщо $[\text{CO}_2]$ досліджуваної води більше $[\text{CO}_2]$ рівноважної, то відбувається розчинення карбонату кальцію. Така вода називається **агресивною**. Агресивна вуглекислота може викликати корозію металевих, бетонних і залізобетонних споруд.

Якщо $[\text{CO}_2]$ досліджуваної води менше $[\text{CO}_2]$ рівноважної, то з води виділяється карбонат кальцію. Така вода називається **нестабільною**. Відкладення карбонату кальцію з нестабільної води сприяє забиванню трубопроводів, а згодом і вуглекислотній корозії бетонів, а також, якщо при цьому відбуваються біологічні обростання поверхонь, і електрохімічній корозії сталі при нерівномірній аерації.

Кількісною характеристикою стабільності води є **показник стабільності**, який може бути розрахований або за лужністю досліджуваної води, або при вимірюванні її рН.

Показником стабільності є відношення рН або лужності досліджуваної води до рН або лужності цієї ж води, насиченої CaCO_3

$$C_T = \frac{\text{pH}_{\text{исх}}}{\text{pH}_{\text{нас CaCO}_3}}, \quad (5.1)$$

$$C_T = \frac{\text{Щ}_{\text{исх}}}{\text{Щ}_{\text{нас CaCO}_3}}. \quad (5.2)$$

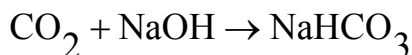
Якщо $C_T > 1$ – вода агресивна; якщо $C_T < 1$ – вода нестабільна; якщо $C_T = 1$ – вода стабільна.

Методи стабілізації полягають в наступному:

- нестабільну воду підкисляють сильними кислотами

- агресивну воду обробляють їдким натром (гідроксидом натрію) або карбонатними солями для видалення надмірної вуглекислоти:

Агресивну воду можна стабілізувати фільтруванням через карбонатні мінерали (крейда, вапняк, мармурову крихту) або піщано-вапняні фільтри.

5.2 Реактиви, прилади, посуд

1. Мішалка електрична;
2. Колба мірна ємкістю 250 мл (4 шт.);
3. Бюретка на 50 мл (1 шт.);
4. Карбонат кальцію CaCO_3 ;
5. Метилловий оранжевий;
6. Соляна кислота 0,1 н.

5.3 Експериментальна частина

5.3.1 Визначення стабільності води при вимірюванні рН.

Вимірювання слід проводити для водопровідної води і проби досліджуваної води, яку слід отримати у викладача.

Необхідно виміряти рН обох проб води за допомогою рН-метра.

Наливають в конічні колби задані об'єми досліджуваної води (50-100 мл) і всипають в них карбонат кальцію до насичення. Перемішують воду з CaCO_3 протягом 25-30 хв.

Далі необхідно відфільтрувати осад, що залишився.

Вимірюють рН отриманих розчинів.

Розраховують показники стабільності для обох проб за формулою (5.1).

5.3.2 Визначення стабільності за зміною лужності досліджуваної води

Відміряють задані об'єми водопровідної і досліджуваної води (50-100 мл), вливають їх в конічні колби для титрування, додають 2-3 краплі метилового оранжевого.

Титрують 0,1 н розчином HCl до переходу жовтого забарвлення розчину в оранжево-рожевий.

Необхідно відзначити об'єми кислоти, що пішли на титрування для обох

проб, і розрахувати лужність води, виходячи із закону еквівалентів

$$\text{Щ} = \frac{N_{\text{HCl}} \cdot V_{\text{HCl}} \cdot 1000}{V_{\text{H}_2\text{O}}} \quad (5.3)$$

Відмірюють такі ж об'єми водопровідної і досліджуваної води, додають карбонат кальцію і перемішують вміст протягом 25-30 хв. до насичення води карбонатом кальцію. Фільтрують осад CaCO_3 , що залишився.

Визначають лужності фільтрованих розчинів.

Далі необхідно розрахувати показники стабільності для обох проб виходячи з лужності за формулою (5.2).

Результати дослідів записують в таблицю 5.1.

Таблиця 5.1

<i>Проба води</i>	<i>pH</i>	<i>C_T</i>	<i>Л</i>	<i>C_T</i>

За результатами роботи слід зробити висновок про стабільність досліджуваних проб води.

Контрольні питання:

1. Форми сполук вугільної кислоти залежно від pH і температури.
2. Визначення агресивної вугільної кислоти методом розрахунку за номограмою.
3. Характеристика стабільності води по відношенню до матеріалів труб.
4. Методи стабілізаційної обробки природних вод на водоочисних станціях.

Лабораторна робота № 6.

ВИЗНАЧЕННЯ ГРЯЗЕЄМНОСТІ ФІЛЬТРІВ

Мета роботи: вивчення залежності величини грязеємності завантаження фільтра від його виду, крупності зерен, швидкості фільтрування і вмісту завислих речовин у вихідній воді.

6.1 Теоретична частина

Завершальним етапом звільнення води від завислих речовин природного походження і тих, що утворилися в результаті реагентної очистки, є фільтрування. Цей процес в більшості випадків здійснюють шляхом пропускання води через шар зернистих фільтруючих матеріалів певної висоти в спеціальних спорудах – фільтрах.

Ефект фільтрування при цьому залежить від кількості та розмірів завислих у воді домішок, величини зерен фільтруючого середовища і швидкості фільтрування, а для скоагульованих забруднень ще й від міцності утворених агрегатів.

Однією з основних технологічних характеристик роботи фільтра є його грязеемність. Грязеемністю фільтра називають кількість забруднень, затриманих в процесі фільтроциклу. Вона залежить від гранулометричного складу завантаження, його виду та форми зерен. У даній лабораторній роботі пропонується порівняти грязеемність двох різних завантажень фільтрів: кварцового піску і цеоліту.

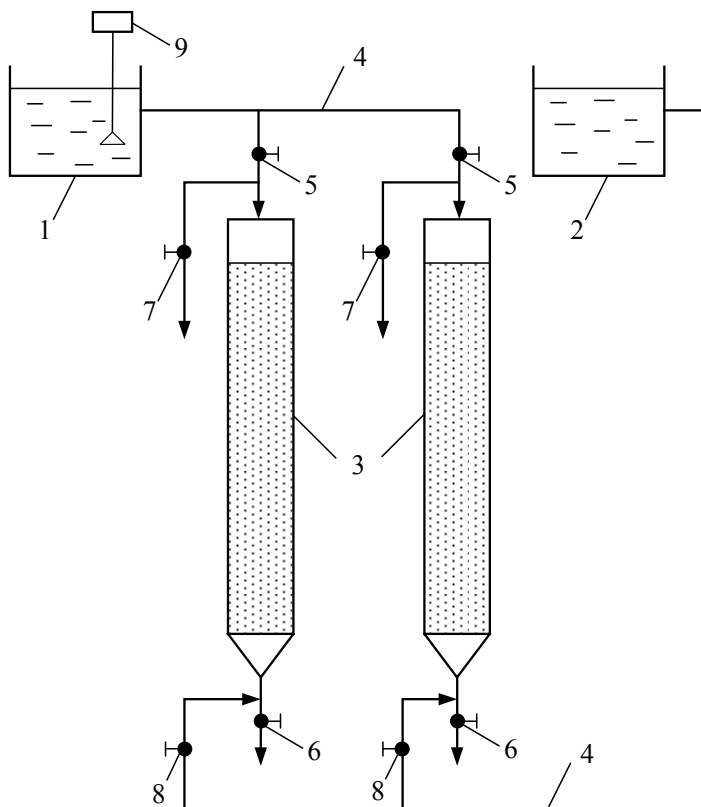
6.2 Дослідна установка

До складу дослідної установки (рис. 6.1) входить дві фільтрувальні колонки діаметром 50-60 мм, висотою 1000 мм, бак вихідної води, бак промивної води, трубопроводи подачі вихідної і промивної води, крани.

Для запобігання осідання суспензії в баку вихідної води передбачається перемішування води.

6.3 Реактиви, установки, посуд

1. Набір сит;
2. Кварцовий пісок;
3. Цеоліт;
4. Електрична мішалка;
5. Мірні циліндри
6. Фотоелектроколориметр.

Рисунок 6.1 – Установа для дослідження процесу фільтрування:
 1 – бак вихідної води;
 2 – бак промивної води;
 3 – фільтрувальні колонки;
 4 – трубопроводи; 5 – крани подавання вихідної води;
 6 – крани для збирання фільтрату; 7 – крани для збирання промивної води;
 8 – крани для подавання промивної води; 9 – електрична мішалка

6.4 Експериментальна частина

Пісок і цеоліт відсівають на ситах (розмір отворів 0,25-1,0 мм) і промивають. Діаметр зерен і об'єм завантаження повинен бути однаковим в обох колонках. З бака 1 відбирають пробу води і визначають за допомогою ФЕК вміст завислих речовин. Починають фільтрувати воду через завантаження і визначають швидкість фільтрування води за формулою

$$V = \frac{10 \cdot Q}{F}, \quad (6.1)$$

де Q – витрата води, л/год;

F – площа колонки, дм^2 .

Під час проведення досліду швидкість фільтрування повинна бути в межах 6-8 м/год.

Фільтрування продовжують до проскакування $1,5 \text{ мг/дм}^3$ завислих речовин в фільтрат. Під час досліду заміряють об'єм профільтрованої води і час захисної дії фільтрувальної колонки, тобто час, протягом якого вміст завислих речовин у фільтраті буде менше $1,5 \text{ мг/дм}^3$.

Промивку завантаження здійснюють з бака 2 протягом 5-6 хвилин.

Грязеємність завантаження M , кг/м^3 , наближено підраховують за формулою

$$M = \frac{V \cdot (C_0 - C_{\phi}) \cdot 1000}{V_3} = \frac{T_3 \cdot Q \cdot (C_0 - C_{\phi}) \cdot 1000}{V_3}, \text{ кг/м}^3, \quad (6.2)$$

- де C_0 – вміст суспензії у вихідній воді, мг/дм³;
 C_{ϕ} – вміст суспензії в фільтраті, мг/дм³;
 V – об'єм профільтрованої води, л;
 V_3 – об'єм завантаження, дм³;
 T_3 – час захисної дії фільтрувальної колонки, ч.

Результати дослідів заносять в таблицю 6.1.

Таблиця 6.1

Номер колонки	Вид завантаження	V_3, дм³	C_0, мг/дм³	C_{ϕ}, мг/дм³	V, л/год	Q, л/год	T_3, год.	M, кг/м³
1	Пісок							
2	Цеоліт							

Контрольні питання:

1. Які процеси протікають в порах зернистих фільтрів при освітленні води?
2. Які умови санітарної надійності роботи зернистих фільтрів?
3. Які параметри впливають на грязеемність фільтрів?
4. Які показники впливають на зміну втрат напору в завантаженні фільтра?
5. Як впливає фільтрованість на тривалість фільтроциклу?

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. ДСанПіН 2.2.4-171-10 «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною». – Затверджено МОЗ України 12.05.2010. – К., 2010. – 25 с.
2. Водопостачання. Зовнішні мережі та споруди. Основні положення проектування: ДБН В.2.5 – 74:2013 / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Київ, 2013. – 287 с.
3. Алемасова А.С. Экологическая аналитическая химия. Учебное пособие / А.С. Алемасова, К.С. Луговой. – Донецк: ДонНУ, 2010. – 271 с.
4. Зарубина Р.Ф. Анализ и улучшение качества природных вод. В 2-х частях. Часть 1. Анализ и оценка качества природных вод: Учебное пособие / Р.Ф. Зарубина, Ю.Г. Копылова. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2007. – 168 с.
5. Шуваева О.В. Современное состояние и проблемы элементного анализа вод различной природы = Modern State and Problems of Natural Waters Elemental Analysis: Аналит. обзор / СО РАН, ГПНТБ, ИНХ. – Новосибирск, 1996. - 48 с.
6. ГОСТ 3351-74. Вода питьевая. Методы определения вкуса, запаха, цветности и мутности.
7. ГОСТ 4011-72. Вода питьевая. Методы измерения массовой концентрации общего железа.
8. ГОСТ 4151-72. Вода питьевая. Метод определения общей жесткости.
9. ГОСТ 26449.1-85. Установки дистилляционные опреснительные стационарные. Методы химического анализа соленых вод.
10. ДСТУ 4077-2001. Якість води. Визначення рН (ISO 10523:1994, MOD).
11. ДСТУ EN 1420-1:2004. Якість води. Визначання впливу органічних речовин на якість води, призначеної для споживання людиною. Оцінювання води в трубопровідних системах на запах. - Частина 1. Метод випробування (EN 1420-1:1999, IDT).
12. ДСТУ ISO 7027-2003. Якість води. Визначання каламутності (ISO 7027:1999, IDT).
13. ДСТУ ISO 7887-2003. Якість води. Визначання і досліджування забарвленості (ISO 7887:1994, IDT).

ПОСЛІДОВНІСТЬ ОФОРМЛЕННЯ ЛАБОРАТОРНОГО ЖУРНАЛУ

Дата:

Лабораторна робота №...

Назва роботи

Мета роботи:

Обладнання, прилади, реактиви:

Хід роботи (методика визначення):

Схема лабораторної установки:

Таблиця вихідних даних і результатів:

Формули та розрахунки:

Висновки:

Навчальне видання

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання лабораторних робіт
з дисципліни

ТЕХНОЛОГІЯ ОЧИСТКИ ПРИРОДНИХ ВОД

*(для студентів 4 курсу денної і заочної форм навчання
за напрямом підготовки 6.060103 – Гідротехніка (водні ресурси)).*

Укладачі: **БЄЛЯЄВА** Валентина Михайлівна
СОРОКІНА Катерина Борисівна
ЯКОВЕНКО Микола Михайлович

Відповідальний за випуск: *Г. І. Благодарна*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання: *В. М. Бєляєва*

План 2014, поз. 77М

Підп. до друку 28.01 2015	Формат 60x84/16
Друк на ризографі	Ум. друк. арк. 1,8
Зам. №	Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4705 від 28.03.2014